

JADIDCHILIK G'OYALARI ASOSIDA ADABIY OBRAZLARNING TAKOMILLASHUVI

Nurullayeva Gulshan Sunnatullayevna

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va
adabiyoti universiteti, 1-bosqich tayanch doktoranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15751036>

ARTICLE INFO

Received: 24th June 2025

Accepted: 25th June 2025

Published: 27th June 2025

KEYWORDS

jadidchilik, jadid
adabiyoti, obraz takomili, g'oya
va obraz uyg'unligi,
ma'rifatparvarlik, ayol
erkinligi, realizm.

ABSTRACT

Ushbu maqolada XX asr boshlarida shakllangan jadidchilik harakatining o'zbek adabiyotiga ta'siri, xususan, adabiy obrazlarning takomillashuvi jarayoniga bo'lgan ta'siri tahlil etilgan. Jadid adabiyotida yaratilgan obrazlar orqali ijtimoiy-ma'naviy yangilanish, erkin fikrlash, ayol erkinligi, milliy o'zlikni anglash kabi g'oyalarning badiiy ifodasi ochib berilgan. Cho'lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy kabi jadid adiblar ijodidan misollar keltirilar ekan, obraz va g'oya uyg'unligining o'ziga xos jihatlari yoritiladi. Maqolada adabiy obrazlarning o'sishi, ichki dunyosining boyishi, fikrlash doirasining kengayishi va badiiy maqsadga xizmat qilishi ilmiy asosda tadqiq etiladi.

Kirish. XX asr boshlarida O'rta Osiyoda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy siljishlar, yangi tafakkur shakllanishi va milliy uyg'onish jarayonlari adabiyotda ham tub o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Bu davrda shakllangan jadidchilik harakati — o'zining yangilanishga intilgan g'oyalari, taraqqiyotga da'vat etuvchi mazmuni bilan o'zbek adabiyotida mutlaqo yangi bosqichni boshlab berdi. Jadidchilik oddiy adabiy oqim emas, balki bir millatning ijtimoiy-ma'naviy uyg'onish harakati sifatida yuzaga chiqdi. Bu harakatning asosi – ma'rifatparvarlik, xalqni jaholat va orqada qolganlik botqog'idan chiqarish, zamonaviy ilm-fan va taraqqiyot sari yetaklash edi. Jadid adiblari o'z asarlarida ana shu g'oyalarni ilgari surarkan, adabiy obrazlar orqali jamiyatdagi muammolarni ochib berish, yangi inson tipini yaratish, uni tarbiyalash kabi vazifalarni o'z zimmasiga oldilar. Ularning asarlaridagi qahramonlar endilikda sust harakatli, taqdirga tan bergan emas, balki fikrlovchi, tahlil qiluvchi, o'z orzu va maqsadlari sari intiluvchi shaxslardir. Bunday obrazlar orqali yozuvchi nafaqat mavjud tuzumni tanqid qilgan, balki jamiyatning kelajagini qanday tasavvur qilganini ham ifodalagan.

Jadidchilik g'oyalari asosan millat taraqqiyoti, milliy o'zlikni anglash, ayol va erkakning jamiyatdagi teng huquqliligi, isloh va yangilanish, zamonaviy ta'lim kabi mavzular atrofida shakllandi. Bu g'oyalar bevosita adabiyotga kirib keldi va ayniqsa, obrazlar takomiliga olib keluvchi asosiy omillardan biriga aylandi. Asarlar qahramonlari o'z ichki dunyosi, fikrlash doirasi, ijtimoiy pozitsiyasi bilan ilgari yaratilgan obrazlardan tubdan farq qilardi.

Jadid adabiyotidagi obrazlar takomili – bu faqat adabiy shakllanish emas, balki g'oyaviy rivojlanishning, ong o'zgarishining ham aksidir. Ayniqsa, Cho'lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy kabi adiblar ijodida bu jarayon aniq ko'zga tashlanadi. Ular obrazlar orqali xalqni uyg'otishga, o'quvchini fikrlashga majbur qilishga intildilar. Shu ma'noda, jadidchilik g'oyalari adabiy obrazlarning shakllanishi va takomillashuvi uchun mustahkam poydevor bo'ldi.

Asosiy qism. Jadidchilik harakati, avvalo, ijtimoiy-ma'rifiy islohotga intilgan xalq harakati sifatida vujudga keldi. Bu harakat XIX asrning oxiri – XX asr boshlarida musulmon Sharqida,

xususan, Turkistonda taraqqiyot sari intilayotgan ziyolilar tomonidan ilgari surilgan edi. Jadidchilikning asosiy maqsadi – jaholat, savodsizlik va eskilikdan voz kechib, zamonaviy ilmfan va texnologiyalar asosida yangicha ijtimoiy hayot qurishdan iborat bo'ldi.

Tarixchi olimi T. Jalilov "Jadidlar: tarix va haqiqat" nomli tadqiqotida shunday yozadi: "Jadidchilik bu – milliy uyg'onish mafkurasi, bu harakatning maqsadi xalq ongini uyg'otish, o'zligini tanitish va milliy davlatchilikni tiklash edi[5]."

Bu g'oyalar nafaqat publitsistik asarlarda, balki badiiy adabiyotda ham keng ifodasini topdi. Jadid adiblari o'z asarlari orqali g'oyaviy-ma'naviy yangilanishni, xalqning tafakkur darajasini oshirishni, ayniqsa ayollarning jamiyatdagi o'rnini qayta belgilashni maqsad qildilar. Adabiyot esa bu jarayonda yetakchi vosita bo'ldi. Jadid adabiyotida adiblar asarlarining g'oyaviy asosini jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, e'tiqodiy mutaassiblik, eskilik botqog'idagi hayot, ayollar taqdirining og'irligi kabi masalalarning yoritilishi tashkil etadi. Bular obrazlar orqali ifodalanar, obraz esa muallif g'oyasining tashuvchisi sifatida qabul qilinadi.

Jadid adabiyotining muhim jihati – bu yangi turdagi obrazlarning yuzaga kelishidir. Avvalgi adabiyotda obrazlar ko'proq an'anaviy, passiv, taqdirga tan bergan bo'lsa, jadidlar obraz orqali jamiyat muammolarini ochib berishga, o'quvchida tanqidiy tafakkur uyg'otishga harakat qildilar. Badiiy obraz endilikda fikrlovchi, o'zgarishga intiluvchi, muhitga ta'sir o'tkazuvchi shaxs sifatida yaratiladi. Adabiyotshunos olimi M. Qodirova bu borada shunday deydi: "Jadid adabiyotida obraz endi syujetni bezab turuvchi emas, balki muallif g'oyasining to'liq ifodasiga xizmat qiluvchi markaziy vosita sifatida qaralgan[7]."

Jadid adabiyotida realizm asosiy uslub sifatida tanlangan bo'lib, aynan hayotiy haqiqatni ko'rsatish orqali o'quvchini jamiyatdagi muammolar ustida fikrlashga undagan. Realistik obrazlar vositasida mualliflar o'z g'oyalarini hayotiy voqealar bilan uyg'unlashtira olganlar.

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" va "Mehrobdan chayon" romanlarida obrazlar hayotiy, real va murakkab ichki dunyoga ega shaxslardir. Masalan, "O'tkan kunlar"dagi Kumush obrazi – fidoyilik, sadoqat, mehr va poklik timsoli bo'lsa, Otabek obrazi o'z zamonasining ilg'or fikrli, islohotparvar insonini ifodalaydi. Otabek jamiyatdagi adolatsizlikka qarshi kurashadi, u o'z baxti va Vatan istiqboli uchun kurashadi. Bu obraz orqali Qodiriy jadidchilik g'oyasini – milliy uyg'onish, o'zlikni anglash va ijtimoiy o'zgarishga chaqiruvni ifodalagan[1].

Adabiyotshunos olim M. Jo'rayevning ta'kidlashicha: "Otabek obrazi jadidchilik g'oyalarining badiiy timsolidir. U – eski va yangi to'qnashuvida yangilikni ifodalovchi kuchdir[6]."

Fitratning "Hind ixtilotchilari", "Abulfayzxon" kabi dramalarida ham obrazlar jamiyatdagi zulmga qarshi kurashuvchi, adolat va haqiqatni izlovchi qahramonlardir. Fitrat qahramonlari orqali g'oya va obraz uyg'unligiga erishgan. Ularning kurashi, dardlari, fojiasi zamonaviy o'zbek ziyolilarining hayotiy haqiqatini ifodalaydi[4].

Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanida Asadbek, Zebi, Yusufbek Hoji kabi obrazlar ijtimoiy hayotdagi real kuchlarni ifodalaydi. Asadbek – ijtimoiy hayotdan chetda qolgan, lekin ichki qarama-qarshiliklar girdobida yashayotgan ziyoli, Zebi – ezilgan, ammo ozodlikka intiluvchi ayol obrazi sifatida keltiriladi. Cho'lpon bu romanida obrazlar orqali ijtimoiy og'riqni chuqur his qildiradi va jamiyatning o'zgarishi zarurligini anglatadi[3].

Jadid adabiyotining eng kuchli jihati – bu obraz va g'oya uyg'unligidir. Yozuvchi fikri bevosita obraz tilida, uning harakati, qarorlari va ichki ziddiyatlarida ifodalanadi. Bu obrazlar ma'rifat g'oyalarining tashuvchisiga aylanadi. Har bir obraz bir qarashni, bir ijtimoiy pozitsiyani bildiradi. Bu esa adabiy obrazning faqat syujet bo'lagi emas, balki mustaqil ijtimoiy kuch sifatida ko'rilishiga sabab bo'ladi.

Xulosa. Jadidchilik harakati o'zining g'oyaviy mazmuni, ma'rifatparvarlik ruhida yo'g'rilgan faoliyati bilan o'zbek adabiyotiga ulkan ta'sir ko'rsatgan. Ushbu harakat natijasida adabiyot

hayotiylik, realizm, ijtimoiy mas'uliyat kabi jihatlar bilan boyidi. Jadid adiblarining asarlarida yaratilgan obrazlar endilikda eskilikdan voz kechgan, yangilik sari intilgan, tafakkurga ega bo'lgan zamonaviy inson timsolida namoyon bo'ldi. Adabiy obrazlar faqat estetik ifoda vositasi emas, balki jadidchilik g'oyalarining tashuvchisi, targ'ibotchisi sifatida o'z vazifasini bajardi. Otabek, Kumush, Zebi, Asadbek, Yusufbek Hoji kabi obrazlar orqali adiblar millatning o'zligini anglash, ma'rifatli jamiyat qurish, ayol erkinligi, ijtimoiy tenglik, isloh va taraqqiyotga bo'lgan ehtiyojni badiiy vositalar bilan ko'rsatishga muvaffaq bo'ldilar.

Jadid adabiyotida obraz va g'oya uyg'unligi kuchli bo'lgani bois, bu obrazlar zamonaviy o'quvchi ongida ham chuqur iz qoldiradi. Ular nafaqat o'z davrining badiiy qahramonlari, balki xalq ma'naviyatining shakllanishiga xizmat qilgan timsollardir. Aynan shu bois jadid adabiyotini o'rganish — bu nafaqat adabiy-estetik jarayonni tahlil qilish, balki o'z tariximiz, milliy g'oyamiz va ma'naviy taraqqiyotimiz ildizlarini anglash yo'lidagi muhim qadamlardan biridir. Shunday qilib, jadidchilik g'oyalari asosida yaratilgan adabiy obrazlar – bu milliy uyg'onishning badiiy ko'zgusi, xalq tafakkurining yangilanish bosqichidagi muhim bosqichidir. Ularning takomili – jadid adabiyotining ma'naviy va badiiy yutuqlarining yorqin ifodasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2014.
2. Abdug'aniyeva, M. Jadid adabiyoti: G'oya va obraz uyg'unligi. – Toshkent: Fan, 2020.
3. Cho'lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: Yozuvchi, 2015.
4. Fitrat, A. Hind ixtilotchilari. – Toshkent: Ma'naviyat, 2019.
5. Jalilov, T. Jadidlar: Tarix va haqiqat. – Toshkent: Sharq, 2000.
6. Jo'rayev, M. Qodiriy romanlarining poetikasi. – Toshkent: Fan, 1998.
7. Qodirova, M. Adabiy obraz va ijtimoiy ong. – Toshkent: O'zMU nashriyoti, 2005.